
УДК 81'286 (477) «712»

Ірина Денисовець

м. Київ

СЛОВОТВІРНА СПЕЦИФІКА ОКАЗІОНАЛЬНИХ ВЛАСНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ДИТЯЧОМУ ДИСКУРСІ

У статті визначено словотвірну похідність індивідуально-авторських власних географічних назв, використаних у творах сучасних українських дитячих письменників. Досліджено специфіку структури і стилістичне навантаження таких okazіональних топонімів, з'ясовано їхній емоційно-експресивний та оцінний потенціал.

Ключові слова: *індивідуально-авторські власні географічні назви, okazіональні топоніми, okazіональне словотворення, експресивність, емоційність.*

Кінець ХХ та початок ХХІ століття вирізняються посиленою увагою українських мовознавців до проблем індивідуально-авторської мовотворчості, характерної насамперед для художнього та публіцистичного дискурсів (В.А. Чабаненко [10], В.П. Ковальов [4], О.А. Стишов [9], Г.М. Віняр [2], Д.В. Мазурик [7], Т.Г. Юрченко [11], Г.М. Вокальчук [3], О.М. Турчак [8], Ж.В. Колоїз [5] та ін.). Проте зовсім мало досліджень, присвячених аналізу okazіональних лексем, які активно вживають у своїх творах сучасні українські дитячі письменники для досягнення високої емоційності та експресивності. Мовознавці зверталися до текстів дитячих творів передусім для вивчення характерних ознак дитячого мовлення або українського дитячого фольклору в художньому епосі. Питання про словотвірну вербалізацію емоційно-експресивної та оцінної семантики в казковому авторському світі дитячих творів вони не порушували зовсім.

© І.В. ДЕНИСОВЕЦЬ, 2015

Мета пропонованого дослідження — вивчити механізми та способи творення індивідуально-авторських (оказіональних) власних географічних назв, з'ясувати їхнє стилістичне навантаження в сучасному українському дитячому дискурсі.

Важливими одиницями індивідуально-авторської художньої картини світу є оказіональні географічні назви, що виражають нестандартне, унікальне світосприйняття кожного із майстрів слова. Вони породжують нові відтінки значень, формують оригінальні образи, специфічні текстові емотивно-оцінні конотації, виявляючи приховані можливості й акцентні орієнтації [1: 390]. Варто наголосити на тому, що оказіональні топоніми відкривають нові «русла» руху потоку свідомості реципієнта (дитини), актуалізуючи такі його концептуально-чуттєві сфери, які узвичаєні нейтральні лексеми, зокрема їхня внутрішня форма, не можуть виражати.

Оказіональність — це мовленнєва реалізація можливостей мовної системи, що суперечить традиції та нормі вживання, мовленнєвий вияв усього того, що могло б бути в мові, але чого насправді немає в узуальному вжитку [6: 78]. На відміну від узуальних назв географічних об'єктів, які регулярно відтворюються в неспеціальних контекстах, оказіональні географічні назви казкових світів мають свої особливості: вони нерегулярно, іноді одинично, відтворюються в неспеціальних контекстах дитячого художнього дискурсу; мотивовані контекстом і мовленнєвою ситуацією, а тому поза ними не використовуються в живому мовленні; їм властива оказіональна словотвірна структура, але вони дуже часто утворюються переважно за аналогією до вже кодифікованих географічних назв (пор.: *Добряндія* ← *Ірландія*, *Сміхоград* ← *Волгоград*). Цих лексем не фіксують словники, що свідчить про їхню функціональну одноразовість. Однією з найголовніших прикметних ознак індивідуально-авторських географічних назв у творах сучасних українських дитячих письменників є їхня експресивність та високий рівень емоційності. Аналізуючи словотвірні та семантичні ознаки оказіональних географічних лексем, що функціонують у сучасних українських дитячих творах, ми послуговуємося дефініцією Ж. Колоїз, яка зазначає, що оказіоналізм — новоутворений матеріальний репрезентант, що є результатом мовної потенції, характеризується категорією оказіональності, нульовим рівнем адаптації в «мовному просторі» та нульовим ступенем відтворюваності в просторі власне комунікативному [5: 75].

Оказіоналізми мають широкий діапазон прагматичної дії. Основна їхня мета — привернути увагу реципієнта та стимулювати його до дешифрування певної інформації, а потім дати конкретну оцінку тому чи тому явищу. Дослідники розглядають оцінку зі структурно-семантичного погляду, а саме як категорію, що об'єднує всі засоби, які має сучасна українська літературна мова у своєму розпорядженні для категоризації і позначення різноманітності оцінних значень, мотивованих зв'язками між мовцем і дійсністю. Структурно-семантичні категорії,

до яких належить і оцінка, — це такі категорії, які створюють базу для об'єднання схожих за значенням мовних (у нашому випадку оцінних) засобів різних рівнів. Семантична категорія оцінки характерна для всіх творів сучасних українських дитячих письменників як наслідок осмислення і відображення дійсності. З емоційною оцінкою пов'язана також експресивність. Вона з'являється тоді, коли оцінка виявляється як безпосередня реакція на подію. У творах українських дитячих письменників експресивність оцінних виразів спрямована на те, щоб посилити емоційний вплив на читача, тому вона є характерною ознакою дитячого художнього дискурсу, у якому оцінка слугує основною ілюкативною силою. У сучасних українських дитячих творах спостерігаємо тенденцію до вживання таких оказіональних географічних назв, які містять яскраво виражений позитивний чи негативний оцінний компонент, набуваючи додаткових конотацій залежно від контекстуального оточення. Географічні оказіоналізми у своїй семантиці мають переважно важливий підтекст усвідомлення дітьми категорій добра і зла. Наприклад, назви двох казкових країн *Добряндії* і *Зландії*, у які поселив своїх героїв В. Нестайко, походять від номінацій на позначення цих моральних категорій, напр.: *Так вона вигадала дві країни — Зландію і Добряндію* (6, с. 4). Автор використав моделі відомих географічних назв, утворивши експресивно та емоційно забарвлені оказіональні лексеми, що яскраво виражають позитивне та негативне оцінне значення. Такі оказіональні власні географічні назви репрезентують насамперед внутрішній вияв світосприйняття автора, його власні оцінні орієнтири. Серед засобів індивідуально-авторської інтерпретації географічних назв чільне місце посідають властивості семантики оказіонального топоніма та його контекстуальне оточення. Відразу стає зрозуміло, що в *Добряндії* живуть добрі мешканці, які підтримують один одного і допомагають усім без винятку, а *Зландія* славиться своїми злюками, які прагнуть одного — постійно завдавати шкоди іншим.

Цікавими є індивідуально-авторські власні географічні назви також із погляду словотвірних можливостей цих лексем. Оказіональна деривація — прогресивний процес, унаслідок якого оновлюється, збагачується та розвивається мовна система загалом [5: 220]. Оказіональні лексеми виявляють індивідуальність автора, надають дитячим творам оригінальності, увиразнюють, посилюють емоційно-експресивний зміст. Найпоширенішим способом творення оригінальних нових географічних назв у сучасному художньому дитячому дискурсі є творення за зразком конкретного реального слова, пор.: *Дивоград, Рудоград* ← *Павлоград, Волгоград*. Такі лексеми утворені способом складання, коли перша частина слова виражає характерну прикметну ознаку самого географічного об'єкта (дивовижне, бо постійно трапляються казкові дива; рудий, бо всі містяни мають волосся рудого кольору), а друга частина — це безпосередньо слово «град», що означає адміністративно-територіальну одиницю, місто, напр.: *Були вони добрі, мудрі й сердечні,*

любили своїх підданих і заснували для них на їхнє прохання казкове місто-королівство **Дивогорад** (14, с. 3); *Вітаю Вас у чарівному місті Рудоградї* (11, с. 34); *А родом я з Кихкотанїї, із самого Сміхограда* (← місто сміху), *коли чули* (18, с. 75).

Що ж до утворення оказіональних назв країн, то вони постали за аналогією до назв країн із такою словотвірною будовою, як *Гренландія, Голландія, Ірландія, Курляндія, Фінляндія*, у яких спільною є частина **-ндія**, напр.: *Отак полетів я, полетів! І потрапив у країну Картузляндію* (← країна картузів) (16, с. 8); *Цього разу я тобі повірю, але запам'ятайте, якщо у Смачляндії* (← країна смаколиків), *Вівсогорїї чи Лежебокїї зникне бодай одна дитина, буде тобі непереливки, бо ти матимеш справу з самою Рудою Вороною* (3, с. 10); *Країна Втікляндія* (← країна втікачів), *Попівський ставок та горохове поле приходять із дитинства хіба що у наші сни* (17, с. 110).

Ще одну групу становлять оказіональні назви країн, утворені за аналогією до кодифікованих топонімів із кінцевою частиною **-нія** (*Абіссинія, Аквітанія, Вавилонія, Віфінія, Іспанія, Пенсільванія, Саксонія, Сардинія, Словенія, Данія*), напр.: *Люди в Ластовинїї* (← усі жителі вкриті яскравим ластовинням) *тихі, мирні й працьовиті: жителі її — ластовини — геть усі руді та веснянкуваті* (15, с. 7); *Це прибула військова флотилія з далекої заокеанської країни Хуліганїї* (← країна, де мешкають хулігани) (15, с. 9); *Не пощастило мені з народженням, бо народився я, голубе мій, у країні Забобонїї* (← країна, у якій живуть дуже забобонні люди) (14, с. 21); *Тю! — кажу. — Що за Тропїканія* (← країна, у якій дуже спекотно і немає морозів)? — *Країна, в якій ніколи немає зими* (12, с. 107); *Тоді Ледарило збирає їх у чарівну торбу і відносить у Павутинїю* — *країну ледарства і нудьги, що розташована у морі-океані на острові Ледаряні* (7, с. 137). Лише спорадично трапляються індивідуально-авторські географічні лексеми, утворені за аналогією до таких назв країн, як *Нїгерія, Сирія*, у яких спільною частиною є **-рія**, а також до назв на зразок *Фїнікія, Фракія* зі спільною частиною **-кія**, напр.: *Цього разу я тобі повірю, але запам'ятайте, якщо у Смачляндії, Вівсогорїї чи Лежебокїї зникне бодай одна дитина, буде тобі непереливки, бо ти матимеш справу з самою Рудою Вороною* (3, с. 10).

Оказіональні географічні назви — це специфічна категорія слів, що вживаються для репрезентації одиничного об'єкта у вигаданому, казковому авторському світі. Функціонуючи в мові дитячого твору, вони розширюють свою семантику, додатково збагачуючись низкою інших змістових компонентів. На географічній карті казкового світу в дитячих творах з'являються нові назви річок, островів, гір, селищ, міст, країн, планет та світів. Такі авторські географічні назви уподібнені до відомих власних, вони активізують образно-асоціативне мислення маленьких читачів.

Прикметною ознакою українських дитячих художніх творів є створення оказіональних географічних назв, що є англіцизмами. Напр.:

Оленка від радості почала підстрибувати на місці, а Влад замріявся, уявляючи, які дива очікують на них у світі з багатообіцяючою назвою **Геймленд** (← game + land — земля гри) (4, с. 8); **Вісім** з половиною обертів, звичайно, — і всі ви в **Хісторії** (← history — земля історії) (4, с. 39); **Не знаю**, — признався **Вася**. **Шотландію, Голландію, Гренландію** знаю, а **просто Ландію** (← land — земля) — ні (15, с. 165). Трапляються і «напівангліцизми», коли перша частина оказіоналізму — це українська лексема, а друга — англіцизм на позначення поняття “земля”, напр.: **Нещодавно нічні кошмари заснували свою країну — Страхолондію** (← страх + land → лондія) (15, с. 303).

Оригінальними є назви казкових країн, що утворилися від звуків, які видають їхні мешканці, коли виконують свою улюблену справу, зокрема чоловічки, які неймовірно полюбляють їсти кашу і водночас казати: «ням-ням», тому логічно, що їх прозвали **нямликami** подібно до назви країни, у якій вони мешкають, напр.: **Та ще й дізнатися, що існує ціла країна Нямликів — чоловічків, які живуть у стінах** (1, с. 29).

Великий відсоток оказіональних топонімів становлять назви, утворені від іманентних ознак самих географічних об'єктів, яких вони називають. Напр.: **На вулиці Кленовій** (← уся засаджена кленами) **селища Топольки йшов чоловік, у літньому одязі, в жовтих черевиках із чорною шнурівкою, з портфелем** (16, с. 3); **Сестро, глянь! Містечко Древнє** (← має багатовікову історію, утворене дуже давно) **! Тобі ця назва про щось каже** (5, с. 14); **Кривуляста така річечка, вся закручувалася, може, через це й називалася Петелькою** (← форма річки закручена, як петля) (16, с. 33); **Ми, депутація зимового лісу, висловлюємо своє обурення протиправним діям адміністрації панства Крижанства** (← повністю збудоване з криги) **і вимагаємо негайного звільнення їжачка і зайчика** (8, с. 52); **Ця річка Самописка** (← води цієї річки могли зафарбувати все, що в неї занурювали), — **спокійно відповіли йому маленькі нетаківці, які купалися в річці й були точнісінько такого кольору, що й вода у ній** (20, с. 53); **Жителі Побілязер'я** (← місто розташоване навколо озера) **завмерли. Ніхто не ворухнувся** (19, с. 58); **Днями гульбище на Смердючому** (← вода в болоті мала характерний неприємний запах) **болоті** (3, с. 62); **Єдиним доказом їхнього перебування на цій планеті Навпаки був Нетак** (20, с. 96); **Минете Спасибівку** (← жителі дуже ввічливі і завжди вміють віддячити за послугу) **(це протилежний куток нашого села), тоді — пшеничне поле** (17, с. 97); **Так на карті світу (хоч про це ще ніхто не знав) з'явилася нова географічна назва — острів Переєкзаменовки** (13, с. 121); **Мій друг їжачок Колько Колючка в суботу поїхав на два дні у селище Їжаківцину** (← їжаки живуть цілими родинami) **на весілля** (12, с. 130); **Тоді Ледарило збирає їх у чарівну торбу і відносить у Павутинію — країну ледарства і нудьги, що розташована у морі-океані на острові Ледаряні** (← острів, на якому панує тотальна лінь) (7, с. 137). Проте не всі письменники абсолютно дотримуються норм сучасної української літературної мови, вони часто роблять відхилення, утворюючи ненормативні власні назви. Наприклад, у творі

«Катя Шпулька» є місто, у якому дуже популярний сир, і всі мешканці його люблять, але авторка називає містечко зменшено-пестливим топонімом *Творожок* (напр.: *Містечко Творожок стояло на березі річки* (16, с. 33), хоч у лексиці сучасної української літературної мови немає слова *творог*, його взято з російської мови.

Трапляються okazіональні топоніми, що вказують на зв'язок назви країни з технічними винаходами, зокрема комп'ютерами та екранним мистецтвом (телебаченням), напр.: *Чом би й ні? — замислився Мігель. — Геймленд, мабуть, найкращий куточок з усіх світів Комп'ютертса* (4, с. 8); *І в мою Телебабанію, в країну Заекранію, ти, голубе, не потрапиш* (11, с. 54).

Значно рідше, порівняно з назвами країн, автори вживають назви гірських масивів, проте такі okazіональні топоніми також утворюють за аналогією до вже відомих назв гір та їхніх вершин, напр.: *Край Казкового Лісу височить двовершинна гора Сніговерла* (9, с. 43). Цю okazіональну назву утворено на такій логічній основі: *Сніговерла* ← *Говерла* (найвища вершина українських Карпат) + сніг, що постійно лежить на верхівці гори.

Цікавим є словотвірний механізм утворення назви вулкана, що трапляється у творах В. Нестайка, напр.: *Сидять ваші однокласники у печері біля вулкану Петекатеполь* (← вулкан Попокатепетль, Мексика, штат Пуебла) (10, с. 91). Ця okazіональна назва постала за аналогією до вже відомої, але деякі літери в ній замінені, оскільки початок вказує на ім'я персонажа дитячого твору (це впливає з контексту), а середини обох назв вулканів збігаються.

Окрім назв, що позначають звичні географічні об'єкти, є й такі, що називають вигадані світи. Зокрема, можна провести аналогію між словотвірними моделями назв *Межичасся* і *Межиріччя*, спільною для обох лексем є перша частина, проте значення будуть абсолютно різними, оскільки *Межиріччя* — це історичний регіон в Азії, рівнина між річками Тигр та Євфрат на території сучасних Ірану та Сирії, а *Межичасся* — це казковий світ у дитячому творі, що є проміжним між реальністю і чарівною віртуальністю, пор.: *Ні, вона залишилася у Межичассі, бо зазирнула до твоєї кімнати якраз тієї миті, коли королева чаклувала* (2, с. 20);

Отже, okazіональна географічна лексика формує розум, уяву та фантазію дитини, відкриває їй нові світи, образи й моделі поведінки. Вона є потужним джерелом емоційності та засобом збагачення експресивності стилістичних можливостей мови дитячих творів. Індивідуально-авторські назви країн, світів, гір, вулиць тощо автори створюють насамперед для розширення пізнавальних можливостей дітей, а також для вираження різних емоційно-експресивних відтінків.

Індивідуально-авторські власні географічні назви підсилюють виразність, зображальність, збільшують дієву силу повідомленого в реалізації логіко-семантичного чи оцінно-емоційного змісту мови в процесі вербальної комунікації, що відображає факти реальної дійсності. У тек-

стах сучасних українських дитячих творів вони є одним із засобів створення експресивності. Конотативні компоненти значення цих лексем відтворюють зв'язок між ціннісною картиною світу та власне мовними (словотворчими) засобами, а стилістичних ефектів досягають взаємодією мовних і позамовних чинників.

Створені лексеми на позначення географічних об'єктів вигаданих казкових світів посилюють логічний та емоційний зміст авторського вербального задуму та слугують засобом увиразнення мови дитячого твору, адже оказіональні лексеми апелюють до емоційної сфери і через неї — до розуму дитини.

1. *Бойко Н.І.* Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : [монографія] / Н.І. Бойко. — Ніжин : ТОВ Вид-во «Аспект-Поліграф», 2005. — 552 с.
2. *Віняр Г.М.* Словотворчі тенденції в сучасній українській мові (на матеріалі усного і писемного мовлення 80-х — початку 90-х років ХХ століття) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Г.М. Віняр. — Дніпропетровськ, 1992. — 229 с.
3. *Вокальчук Г.М.* Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) : [монографія] / Г.М. Вокальчук. — Рівне : Перспектива, 2004. — 524 с.
4. *Ковальов В.П.* Виразальні засоби українського художнього мовлення / В.П. Ковальов. — Херсон, 1992. — 216 с.
5. *Колоїз Ж.В.* Українська оказіональна деривація : [монографія] / Ж.В. Колоїз. — К. : Акцент, 2007. — 310 с.
6. *Лыков А.Г.* Оказиональное слово как лексическая единица речи / А.Г. Лыков // Филологические науки. — 1971. — № 5. — С. 70–81.
7. *Мазурик Д.В.* Поетичні оказіоналізми: традиція і сучасність / Д.В. Мазурик // Культура слова. — К., 2000. — № 55 — 56. — С. 45–51.
8. *Турчак О.М.* Оказіоналізми в мові української преси 90-х років ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.М. Турчак. — Дніпропетровськ, 2005. — 18 с.
9. *Стишов О.А.* Оказіоналізми у мові сучасних мас-медіа / О.А. Стишов // Культура слова. — К., 2001. — Вип. 59. — С. 72–78.
10. *Чабаненко В.А.* Норми словотворення і мовна експресія / В.А. Чабаненко // Мовознавство. — 1980. — № 2. — С. 13–20.
11. *Юрченко Т.Г.* Оказіоналізми у творчості Павла Загребельного: структурно-семантичний і стилістичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т.Г. Юрченко. — К., 2003. — 18 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Воронина Л.* Прибулець з Країни нямликів [Текст] / Л. Воронина. — К. : Грані-Т, 2012. — 136 с.
2. *Воскресенська Н.* Дивовижні пригоди Наталки в країні Часу [Текст] / Н. Воскресенська. — К. : Грані-Т, 2007. — 112 с.
3. *Воскресенська Н.* Руда Ворона [Текст] / Н. Воскресенська. — К. : Грані-Т, 2008. — 136 с.
4. *Ільченко О.* Загадкові світи старої обсерваторії [Текст] / О. Ільченко. — К. : Грані-Т, 2009. — 96 с.
5. *Луцевська О., Вздутьська В., Шапіто Г., Живка З.* Різдвяні повісті [Текст] / О Луцевська, В. Вздутьська, Г. Шапіро, З. Живка. — К. : Грані-Т, 2009. — 144 с.
6. *Нестайко В.З.* Чарівний талісман : [Текст] / В.З. Нестайко. — К. : Країна Мрій, 2010. — 288 с.

7. *Нестайко В.З.* Дивовижні пригоди в лісовій школі: Сонце серед ночі. Пригоди в Павутинії / В.З. Нестайко. — Х. : ВД «ШКОЛА», 2012. — 208 с.
8. *Нестайко В.З.* Дивовижні пригоди в лісовій школі: Загадковий Яшка. Сонячний зайчик і Сонячний вовк / В.З. Нестайко. — Х. : ВД «ШКОЛА», 2012. — 128 с.
9. *Нестайко В.З.* Дивовижні пригоди в лісовій школі: Таємний агент Порча і козак Морозенко. Таємниці лісею «Кондор» / В.З. Нестайко. — Х. : ВД «ШКОЛА», 2011. — 128 с.
10. *Нестайко В.З.* Дивовижні пригоди в лісовій школі: Секрет Васи Кицина. Енелолик, Уфа і Жахоб'як / В.З. Нестайко. — Х. : ВД «ШКОЛА», 2011. — 128 с.
11. *Нестайко В.З.* Чарівні окуляри [Текст] / В.З. Нестайко. — К. : Веселка, 2008. — 95 с.
12. *Нестайко В.З.* Найновіші пригоди Їжачка Колька Колючки та Зайчика Косі Вуханя [Текст] / В.З. Нестайко. — К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2008. — 160 с.
13. *Нестайко В.З.* Тореадори з Васюківки [Текст] / В.З. Нестайко. — К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2009. — 440 с.
14. *Нестайко В.З.* Чорлі [Текст] / В.З. Нестайко. — К. : Вид-во «Майстер-клас», 2012. — 64 с.
15. *Нестайко В.З.* Країна Сонячних Зайчиків [Текст] / В.З. Нестайко. — К. : Країна Мрій, 2014. — 352 с.
16. *Новікова-Бемм Л.К.* Катя Шпупька : [Текст] / Л.К. Новікова-Бемм. — Донецьк : Донбас, 2013. — 88 с.
17. *Павленко М.* Домовичок з палітрою: [Текст] / М. Павленко. — К. : Грані-Т, 2011. — 112 с.
18. *Павленко М.* Півтора бажання [Текст] / М. Павленко. — К. : Грані-Т, 2007. — 128 с.
19. *Павлишин Г.* Унікальна Картоплина [Текст] / Г. Павлишин. — К. : Грані-Т, 2008. — 72 с.
20. *Чеповецький Ю.* Дивовижна подорож М'якуша, Нетака та Непосидька / Ю. Чеповецький. — Х. : ВД «ШКОЛА», 2011. — 176 с.

Статтю отримано 23.09.2014.

Iryna Denysovets

Kyiv

DERIVATIONAL SPECIFICS OF OCCASIONAL OWN GEOGRAPHICAL NAMES IN THE MODERN UKRAINIAN CHILDREN'S DISCOURSE

The article defines the derivational origins of individual author's own geographical names used in the works of modern Ukrainian children's writers. The paper investigates the specificity of structure and stylistic load of such occasional toponyms, finds their emotionally expressive and evaluative potential.

Keywords: individual author's own geographical names, occasional toponyms, occasional derivation, expressivity, emotionality.